

 Lengyel Emese

A János vitézen túl

Kacsóh Pongrác élete a természettudományok és a zeneművészet metszetén

Kacsóh Pongrác százötven éve, 1873. december 15-én született Budapesten, és száz évvel ezelőtt, 1923. december 16-án hunyt el¹ – jelen cikk pedig a népszerű daljátékon túl kíván megemlékezni a zenei élet kiemelkedő alakjáról.

„Hogy már János vitézzemmel / A publikum bételt, / Kecskeméten magyarázom / Most a Newton-tételt, / Nem kell nekem a szuffita, / Rivalda etcetra, / Más deszka most a világom, / A neve: katedra. / Tévedsz, ha bennem bohémet, / Avagy szeladont látsz? / Az én rangom igazgató. / Bár a nevem most is Kacsóh Pongrác! / Szebb a köbgyök s az egyenlet, / Mint akármily ritmus / S ha már ritmus, legalább is / Legyen logaritmus / Apponyi grófit miattam / Senki meg ne rója, / Amely engem kinevezett, / Áldott a Kacsóhja! / Eztán bennem ó publikum / Ritmus-Harpagont látsz, /

Mert hát direktorrá lettem, / Tudós professzor lett Kacsóh Pongrác² – ezen kis vers állt a *Budapesti Hírlap* melléklete, a *Kakas Márton* című élclap hasábjain 1909 májusában, melyben Kacsóh Pongrác karrierjének újabb mérföldkövéről³ emlékezett meg az újság. Akkoriban még szenzációnak számított, de ma már feledésbe merült, hogy a híres komponista a természettudományok kiváló művelője. S szenzációnak számított az 1904-ben, a Király Színházban bemutatott *János vitéz* című daljáték is, ami viszont a mai magyar zenés színpadok egyik kedvelt darabja; hol gyermekien naiv,

hol pedig a jelenkorra rendkívül reflexív előadásként színpadra állítva. Ennek a sikerdarabnak árnyékában azonban ott lapul a teljes Kacsóh-életmű, mely ugyanúgy hozzátartozik a XX. század eleji magyar színházi-zenei irodalomhoz, mint az említett alkotás.

„Szép város Kolozsvár!”

A gyermek Kacsóh Pongrác, Gráci ugyan még nem dúdolta a Szamos partján, Kolozsvárott a *Marica grófnő* című operett slágerét (a szóban forgó Kálmán Imre-operett megjelenésekor már nem élt), pedig édesapja munkája révén a kincses városban nőtt fel. Ott töltötte gimnáziumi éveinek második felét, és zenei ismereteinek nem csekély részét is ott sajátította el, zongorázni és fuvolázni tanult. A zeneművészettel Farkas Ödön (1851–1912)⁴ zeneszerző- és pedagógus, a kolozsvári konzervatórium igazgatója ismertette meg mélyebben. De nem csupán a művészeti téren ért el sikereket, sőt először még csak nem is a dallamok világában jósoltak neki nagy karriert, hiszen a matematika és a fizika tudományát is remekül űzte. Egyetemre Kolozsváron járt, és 1896-ban doktori címet szerzett⁵. Közép- és felsőfokú tanulmányairól Csetri Elek történész publikált átfogó írást 1984-ben⁶, melyben felhasználta Kacsóh egyetemi jegyzeteit is. A Csetri-cikkben megtalálható Kacsóh Pongrác valamennyi, komoly pénzbeli jutalommal párosult, pályázat útján elnyert díja; de arról szintén említést tett a szerző, hogy Kacsóh mestereinek hamar feltűnt, nem csupán a fizika, de a zene területén is kimagasló tudás birtokosa az ifjú: „másképp művészi fejlődése vonalán nem lényegtelen, hogy »szép... zenei ismereteiről« emlékezik meg a szakvélemény. Ebbe az irányba haladt rendes egyetemi tanulmányai utolsó, 1894-95. esztendejében is, mert ezúttal kizárólag fizikai tárgyú és zenei felkészülésével is összefüggő pályázatokon vett részt. A pályakérdések között megismétlődött az egyéni kutatást-kísérletezést kívánó téma, melyben »fizikai tüneményt vagy tüneménycsoportot« kellett leírni. A 100 forintos pályadíj nyertese ezúttal is a IV. éves Kacsóh Pongrác volt, aki a »L'importance de la question...« jellegével »az elektromos rezgésekről« értekezett, bőven felhasználva a kérdésben elért külföldi szakkutatás eredményeit. A pályamunkát elbíráló bizottság hozzátette még: »Befejezésül pályázó még saját ezirányban végzett néhány kísérleteit és ezeknek eredményeit közli és a munka végén még egy rövid kivonatot közöl az ezen tüneményekre vonatkozó elmélet fejlődéséről.«⁷

Időközben tanári oklevelét is megszerezte, így pedagógusként folytatta karrierjét, ám nem Kolozsváron, hanem Budapesten: „1897. szeptember 15-én Kacsóh Pongrác tanári oklevelet nyert, s ennek alapján rövidesen – 1898-ban – megkezdte működését a budapesti VIII. ker. állami főgimnáziumnál.”⁸ És szóbeszéd vagy sem, szigorú tanárként tartja számon az utókor.

Komponista születik

Az ifjú gimnáziumi tanár a fővárosi művészközegben otthonosan mozgott, így nem meglepő, hogy megannyi kortársa megjegyezte, Kacsóh rendszeren résztvevője volt operaelőadásoknak és hangversenyeknek. Zeneszerzősórakat pedig Herzfeld Viktor (1856–1919)⁹ zeneakadémiai tanártól vett, aki többek között a magyarországi operett meghatározó szerzőit, például Ábrahám Pált, Buttykay Ákost és Huszka Jenőt is tanította.

Csakhamar eljött az a sorsfordító esemény, melyen zeneszerzőként is bemutatkozhatott a közönség előtt. „Vágyakozása valamely zenei tevékenység kifejtésére mindig erősebb s gyakorlati tapasztalatainak gyarapítása végett zenetanári állást vállal a Málnai-féle ismert leánynevelő-intézetben. Az állandó zenei foglalkozás csakhamar kibontakozásra juttatta Kacsóh Pongrác igazi hivatását”¹⁰ – jegyezte meg 1930-ban pályatársa, Szabados Béla (1867–1936)¹¹ zeneszerző. Zeneszerzői pályája részben a pesti színiélet befolyásos újságírónak és színházigazgatójának, Beöthy Lászlónak (1873–1931)¹² bizalmával kezdődhetett el. E mérföldkő előzménye nem más, mint Kacsóh első bemutatott daltétele, a *Csiperózsika*, melyről többek között Pásztor Árpád (1877–1940)¹³ író, újságíró, s egyben kollégája emlékezett meg a *Pesti Napló* hasábjain 1931-ben: „1904. március 25. – A Gyár utcai Málnai-leányiskola előtt koratavaszi zsidóság. Gumirádlis fiákeren, döcögő konflison, gyalogszerrel mosolygó arcú szülők, növendékek, ismerősök érkeznek, a hölgyeken sonkásujjú, derék, szűk, miderre szabott hosszú szoknya, a fejeken széles, tollakkal, virágokkal megrakott kalapok, a szoknyák alól kibukkanó lábakon nagy ritkaság a selyemharisnya, Silbermann kisasszony, a directrice, izga-

1 Székely György főszerk. (1994): Kacsóh Pongrác. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. Budapest: Akadémia Kiadó. 347. o.

2 „Kacsóh Pongrác igazgató úr”. *Kakas Márton*. XVI. évf. 20. sz. (1909. 05. 30.), 16. o.

3 Oláh-Gál Róbert (2009): Kacsóh Pongrác, a fizikus. *Fizikai Szemle*. LIX. évf. 1. sz. 7–8. o.

4 Székely György főszerk. (1994): Farkas Ödön. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 204. o.

5 Több helyütt 1897-et írnak a szerzők. Ugyanakkor doktori disszertációja nyomtatásban is megjelent Kolozsvárott 1896-ban, így az előbbi évszámot használom jelen írásban. Doktori disszertációjának címe: *Az egyenlőségi és egyenlőtlenégi elv viszonya a mechanikában*.

6 Csetri Elek (1984): Kacsóh Pongrác tanulmányai Kolozsváron. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*. XXVIII. évf. 2. sz. 141–146. o.

7 Csetri Elek (1984): *Kacsóh Pongrác tanulmányai...* 145. o.

8 Szabados Béla (1930): Kacsóh Pongrác. *Muzsika*. II. évf. 2. sz. 61. o.

9 <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-elet-rajzi-lexikon-7428D/h-75B54/herzfeld-viktor-75D84/> (Letöltve: 2022. 07. 29.)

10 Szabados Béla (1930): Kacsóh Pongrác. 61. o.

11 Székely György főszerk. (1994): Farkas Ödön. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 710. o.

12 Székely György főszerk. (1994): Beöthy László. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 84. o.

13 Székely György főszerk. (1994): Pásztor Árpád. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 597. o.

tottan fogadja a vendégeket, köztük Torkos László tanfelügyelő urat – ma intézeti színielőadás van, a számtan- és énektanár, dr. Kacsóh Pongrác írta a darabot, a muzsikát is ő szerezte hozzá... *Csipkerózsika* a darab címe és nagyon kedves a zenéje.¹⁴ Az iskolai előadáson részt vett Kern Aurél (1871–1928)¹⁵ újságíró, zeneszerző (később, 1915 és 1917 között operaházi igazgató) a *Budapesti Hírlaptól* és Csiky János (1873–1917)¹⁶ zenei szakíró és zeneszerző, ugyancsak Farkas Ödön-tanítvány is.¹⁷ Általuk juthatott el a tehetséges komponista híre Beöthy Lászlóhoz is, aki 1903 novembere óta a Király Színház igazgatójaként tevékenykedett, de nem az első évad nem hozta meg várva várt sikert a teátrum számára.¹⁸

A *János vitéz* című daljátékkal, 1904. november 18-án azonban elkezdődhetett a Király Színház aranykora, mely Kacsóh Pongrácnak és szerzőtársainak, Bakonyi Károlynak (1873–1926)¹⁹ és Heltai Jenőnek (1871–1957)²⁰ köszönhető: „Kacsóht Bakonyi Károly, a *Bob herceg* librettójának szerzője kérte fel, hogy zenésítse meg Petőfi ismert, a középiskola alsóbb osztályaiban kötelező olvasmányként tanított elbeszélő költeményét, a *János vitézt*. A versek írására pedig az állandó pénzzavarral küzdő bohém költő, Heltai Jenő vállalkozott.”²¹ A siker oly elsöprőnek mutatkozott – főszerepben a *Bob herceg* címszerepében is bizonyított primadonnájával, Fedák Sárival –, hogy a többi Kacsóh-szerzemény meg sem közelítette a *János vitéz* diadalát.

Két évvel később, 1906-ban *Rákóczi* címmel újabb daljátéka debütált a Királyban, melynek librettóját szintén Bakonyi jegyezte: „a *János vitéz* édes, naiv közvetlensége után a *Rákóczi* csupa erő, tudatosság, biztosság, a hatások ismeretével, a modern tudás mindenféle csillogó eszközének felhasználásával” – vélte a *Budapesti Hírlap* kritikusa. „S a fokozódó készség mellett is megmaradt Kacsóh invenciójának melodikus ereje, melegsége, bensősége és főképp magyarsága. Egy zenei poéta, aki igazán, szíve sugallatából magyarul érez! Aki nem tanulta meg mesterségesen a magyar nóta nyelvét, aki édes anyanyelvén szól, mikor egy magyar ritmus vidámsága pattog, egy magyar melódia édesbús fájdalma zokog muzsikájában. A *Rákóczi* apró kurucnótáiban a *János vitéz* szerzőjére ismerünk, a fölépített együttesek a kész, modern mestert mutatják – folytatta az újságíró, mely stílusra ma már bizonyára a „szirupos” jelzőt használnánk.²² Megjegyezném, hogy a *Budapesti Hírlap* Rákosi Jenőé, Rákosi pedig Beöthy nagybátyja, maga Beöthy is nála, éppen ennél a sajtóterméknél kezdte újságírói karrierjét. Így a Király Színház előadásának és Kacsóh-nak dicsérete korántsem érdek nélküli. Példának okáért – hogy véletlenül se lehessen elfogultsággal vádolni jelen cikk szerzőjét sem – a *Pesti Hírlap* szerzője már egészen másképp látta a *Rákóczi* című előadást: „[...] a *Rákóczi* nemcsak, hogy nem érhetett utol a *János vitézt*, de több bajtársának is mögötte maradt.”²³ Sőt, nemcsak a darab zenéje, de a meséje sem kapott pozitív bírálatot a *Pesti Hírlaptól*.

Habár 1907-ben saját zenés előadást nem jegyzett Kacsóh, de Buttykay Ákossal (1871–1935)²⁴ Pásztor Árpád *A harang* című művére írtak kísérőzenét: „A *harang* című háromfelvonásos legenda ősbemutatójának 1907. február 1-jén a Király Színház ad otthont. [...] Fülbemászó, »közönségbarát« muzsikaként emlékezik meg róla a kritika [...]»²⁵ De Molnár Ferenc *Fehér felhő* és *Liliom* című műveihez is írt dalokat.²⁶

Majd 1908-ban ismét saját mű bemutatására vállalkozott, ugyanis a *Mary-Ann* című operettje került színre a Beöthy színházában. A brit szerző, Israel Zangwill (1864–1926)²⁷ darabját adaptálta magyar színpadra Hajó Sándor (1876–1944)²⁸ drámaíró, kritikus, melyhez Gábor Andor (1844–1953)²⁹ író, újságíró szerzett verseket. Ez az operett-mese kevésbé ismert, hamar feledésbe merült, pedig – ha hihetünk a *Budapesti Hírlap*ban napvilágot látott kritikának – az „öszinte naivság” jellemezte a művet és az előadást egyaránt: „Semmiel se érdemelhetette ki Hajó Sándor jobban a munkája dicséretét, mint azzal, hogy a mese és naivság kedves, gyöngéd zománca új formájában is sértetlenül ott ragyog a darabon. Ha ez elvesz, a hatás nem lehetett volna olyan mély és harmonikus, mint ahogyan ma este a szívekből kiáradt. Mert a Kacsóh Pongrác muzsikája egészen hasonló fogantatású, mint a darab gondolatáé. Halk, ábrándos, andalgó és meghatott zene. Szerelmes ábrándok muzsikája. Valami nagy tisztaság van benne, amely képtelen más érzésnek a magába fogadására, mint a hasonlóképpen tisztának, szépnek és emelkedettnek.”³⁰ Maurice Maeterlinck *A kék madár* című művének magyarországi színpadi adaptációjához szerzett kísérőzenét 1911-ben.³¹ De kabarészínpadon is bemutatkozott egy daljátéka, a *Pityergő*, amelynek ősbemutatóját 1914. április 9-én tartották a Medgyaszay Kabarében (a korábbi Modern Színpadon).³² Sőt, 1914-ben még filmzenét is komponált Kertész Mihály *Az aranyásó*³³ című mozijához.³⁴

Utolsó saját műve a *Dorottya* címet viseli, melynek alapját Csokonai-eposza adta. A Kacsóh-féle *Dorottya*ról már 1916-ban és 1917-ben olvashatott a nagydíjazott operaházi bemutatóról és vígoperáról írt a *Színházi Élet*.³⁵ Majd 1919-ben már biztosra vette a korabeli sajtó, hogy a Király Színház ad otthont az új Kacsóh-daljátéknak.³⁶ A művet végül jóval a zeneszerző halála után, 1929 januárjában mutatták be, még hozzá Szegeden, a Városi Színházban. A premieren Beöthy László is beszédet mondott, melyben a vidéki színiélet újjászületését ünnepelte.³⁷

Más szerepekben

A *Zenevilág*³⁸ – színházi, zeneművészeti és zeneirodalmi hetilap – 1900 és 1916 között jelent meg magyar és német nyelven³⁹, főszerkesztője és a lap tulajdonosa Hackl N. Lajos volt, Kacsóh pedig 1902 novemberétől, a III. évfolyam 13. számától felelős szerkesztőként csatlakozott Hacklhoz.⁴⁰ 1909-ben ismét tanári pályára lépett, igaz, miniszteri ren-

delet következtében. A kecskeméti reáliskola igazgatójaként egészen 1912-ig tevékenykedett, és a pedagógusi teendők ellenére aktív szereplője volt a város zenei életének. Majd 1912 és 1922 között ismét Budapestre szólította. a kötelesség: „1911 decemberében a székesfőváros meghívására Kacsóh Pongrác városi szolgálatot vállalt, s mint zeneügyi szakelőadó kezdte meg széleskörű tevékenységét. Pedagógiai működését tovább folytatta tehát; de most már – igazán szíve szerint – csakis a zenekultúrának szentelte idejét. Buzgó harcosa lett a fővárosi iskolákban rendszeresítésre váró énekoktatásnak. Megalkuvást nem ismerő komoly akarással megszervezte az alsófokú kerületi zenetanfolyamokat, majd a közép- és felsőfokú tagozatok felállításával teljesen kiépítette a főváros iskoláiban a zeneoktatást.”⁴¹

A zenepoéta munkásságának gerincét adják azon zenepedagógia- és történeti művek, melyeket 1904-től folyamatosan publikált. Az Országos Magyar Zenész Szövetség tagja, majd egy éven keresztül elnökként dolgozott. A szövetség által kiadott *Magyar Zenészek Lapjában* közreadott jegyzőkönyvek alapján tudjuk, hogy Kacsóht az 1913. március 21-i rendes közgyűlésen egyhangúlag választották elnökké.⁴² „[...] válaszában köszönetet mond a bizalomért, amely őt a szövetség élére állította, és ígéri, hogy tehetségéhez képest mindig arra fog törekedni, hogy a magyar zenészek anyagi és erkölcsi jólétét előmozdítsa. Elfoglaltsága nem engedi meg, hogy a szövetség adminisztratív teendőiben folytonos részt vegyen, azonban mindig, amikor a szövetség érdeke azt kívánni fogja és a szövetséget érintő fontosabb ügyeknél arra fog törekedni, hogy működésével a magyar zenészszövetségnek hasznára legyen. A választást elfogadja”⁴³ – ám az ezen beszédben ígéretet csupán rövid ideig tudta betartani, hiszen elfoglaltságra hivatkozva egy évet elteltével lemondott a tisztségről. „Az Országos Magyar Zenész Szövetség, mint a Nemzetközi Zenész Szövetség magyarországi korporációja Sereghy Elemér zeneigazgatót választotta meg elnöknek Kacsóh Pongrác dr. helyébe”⁴⁴ – adta hírül *A Zene* a szövetség 1914. évi április 10-ei rendes évi közgyűlésének eredményét.⁴⁵

De nem csak zeneszerző, szerkesztő, tanár és a legkülönbözőbb tisztségeket betöltő művész volt. 1913-ban lépett házasságra Nagy Rózsa Georgina Flórával, és bár később elváltak útjaik, 1917-ben fiúk születtek, akinek a János keresztnevet választották szülei. Hiszen miről is nevezné el fiát Kacsóh Pongrác, mint a pályája ékkövére, a *János vitéz*ről? A fiú gyámja a zeneszerző 1923-as halálát követően barátja, esküvői tanúja, a *János vitéz* és valamennyi Kacsóh-szerzemény útját egyengető teátrum igazgatója, Beöthy László lett.

„Ezelőtt tizenkilenc esztendővel találkozott egy új színház, egy ifjú színésznő és egy fiatal költő. Ebből a találkozásból született meg egy magyar színház jövője, egy nagy művészről rendkívüli pályafutása és a te halhatatlanságod. E

találkozás helye a Király Színház volt, attól a perctől kezdve, hogy a lábadat oda betetted, nem második, hanem első, igazi otthonod, lelkesedés szárnya, örömeid örvendezője, bánatod vigasztalója, tehetséged kürtöse, lángelméd szolgálója...”⁴⁶ – mondta Beöthy Kacsóh Pongrác temetésén, és olybá tűnik, a színiigazgató megérzése igaznak bizonyult, hiszen a komponista neve és legfőbb műve ma is ismerősen cseng valamennyiünk számára.

14 Pásztor Árpád (1931): *Csipkerózsikából János vitéz*. Hogyan került színre Kacsóh Pongrác? *Pesti Napló*. LXXXII. évf. 260. sz. (1931. 11. 15.), 20. o.

15 <https://mek.oszk.hu/02100/02139/html/sz13/278.html> (Letöltve: 2023. 07. 31.)

16 https://mek.oszk.hu/08700/08756/html/l/szin_l.0351.pdf (Letöltve: 2023. 07. 31.)

17 Uo., 20. o.

18 Székely György főszerk. (2001): *A Király Színház*. In: *Magyar Színháztörténet II. 1873–1920*. Budapest: Magyar Könyvklub – Ország Színháztörténeti Múzeum és Intézet. 610. o.

19 Székely György főszerk. (1994): Pásztor Árpád. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 43. o.

20 Székely György főszerk. (1994): Pásztor Árpád. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 297. o.

21 Uo., 610. o.

22 (k. a.) (1906): Rákóczi. *Budapesti Hírlap*. XXVI. évf. 321. sz. (1906. 11. 22.), 12. o.

23 Bjb. (1906): Rákóczi. *Pesti Hírlap*. XXVIII. évf. 321. sz. (1906. 11. 21.), 8. o.

24 Székely György főszerk. (1994): Pásztor Árpád. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 123. o.

25 Lengyel Emese (2022): „Operettet, én?... Soha!... Nem is értek hozzá!...” – Egy elfeledett operettkomponista, Buttykay Ákos (1871–1935) munkásságának nyomában. *Szkhólion*. XX. évf. 1–2. sz. 89–99.

26 Szabados Béla (1930): Kacsóh Pongrác... 62. o.

27 <https://www.britannica.com/biography/Israel-Zangwill> (Letöltve: 2023. 08. 07.)

28 Székely György főszerk. (1994): Pásztor Árpád. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 280. o.

29 Székely György főszerk. (1994): Pásztor Árpád. In: *Magyar Színházművészeti Lexikon*. 240. o.

30 (sz.): Mary-Ann. *Budapesti Hírlap*. XXVIII. évf. 292. sz. (1908. 12. 06.), 15. o.

31 Sz. n. (1911): Kék madár. *Színházi Élet*. II. évf. 36. sz. (1911. 11. 19.), 18. o.

32 Alpár Ágnes szerk. (1978): *A cabaret – A fővárosi kabarék műsora 1901 – 1944*. Budapest: MSZL. 97. p.

33 <https://www.hangosfilm.hu/filmografia/az-aranyaso> (Letöltve: 2023. 07. 31.)

34 *Az aranyásó*. *Színházi Élet*. III. évf. 13. sz. (1914. 03. 29.), 5. o.

35 Sz. n. (1916): Új magyar opera. *Színházi Élet*. V. évf. 24. sz. (1916. 11. 26.), 24. o.

36 Sz. n. (1919): Kacsóh Pongrác... *Színház Élet*. VIII. évf. 43. sz. (1919. 10. 19.), 38. o.

37 Stella Adorján (1929): A szegedi *Dorottya*-banketten a vidéki színészet újjászületését ünnepelték. *Színházi Élet*. XIX. évf. 4. sz. (1929. 01. 20.), 30–32. o.

38 Nem összekeverendő a szintén *Zenevilág* névvel ismert szaklappal, amely 1890. 12. 16-tól 1891. 07. 15-ig jelent meg. Erről lásd Kárpáti János (1996): *Zenevilág (1890–1891)*. <https://ripm.org/pdf/Introductions/ZENintroor.pdf> (Letöltve: 2022. 07. 29.)

39 *Zenevilág* (1900–1916). <https://www.ripm.org/?page=JournalInfo&ABB=ZSZ> (Letöltve: 2022. 07. 29.)

40 „A Zenevilág”. *Pesti Hírlap*. XV. évf. 21. sz. (1903. 01. 21.), 6. o.

41 Szabados Béla (1930): Kacsóh Pongrác... 63. o.

42 Sz. n. (1913): Jegyzőkönyv. *Magyar Zenészek Lapja*. X. évf. 8. sz. (1913. 04. 15.), 5. o.

43 Uo., 5. o.

44 Sz. n. (1914): „Az Országos Magyar Zenész Szövetség...”. *A Zene*. VI. évf. 1. sz., 83. o.

45 Sz. n. (1914): Jegyzőkönyv. *Magyar Zenészek Lapja*. XI. évf. 9. sz., 3. o.

46 Beöthy László (1923): Kacsóh Pongrác, Isten veled. *Színházi Élet*. XIII. évf. 53. sz. (1923. 12. 29.), 8. o.